

İstanbul Esnaf Cemiyeti

Esnaf, Türk Ticaret Kanuna göre, kendisini geçindirebilecek kadar emeğe dayalı bir kazancı ve sınırlı bir sermayesi olan kişiler olarak tanımlanmaktadır. Esnaflık ise üreticilerin uğraştıkları iş kollarına göre sınıflandırılmasıdır. Mustafa Kemal Atatürk'ün düşün dünyasında esnaf ve sanatkârlar, tam bağımsızlık yolunda milli bir güven unsuru, toplumun önemli bir parçası ve ulusun özünü oluşturan bir kitle olarak değerlendirilmektedir. Bu yüzden de esnafın ekonomik durumunun gözetilmesi ve geleceğinin güvence altında olması bir devlet politikası olarak görülmektedir. Atatürk dönemi Türkiye'sinde İstanbul Esnaf Cemiyeti'nin esnaflık geleneğinin temellerini oluşturulan kültürel ve toplumsal değer yargıları yüzlerce yıllık tarihsel süreçte oluşan siyasi ve iktisadi gelişmelerden bağımsız değildir. Bir diğer ifade ile esnaflığın geleneksel, sanatsal ve ahlaki öğretilerinin kökenleri geçmişten günümüze birtakım devamlılıklar ve dönüşümler arz etmekte ve bu süreç Türk İslam devletlerine kadar uzanmaktadır. Örneğin, Anadolu coğrafyasında doğup gelişen ahilik öğretileri ve İran ve Arap coğrafyasında doğup gelişen fütüvvet ilkeleri bu konuda önde gelen kurallar bütünüdür. Bu ilkeler ve kurallar doğrultusunda, hiyerarşik bir dikey örgütlenme anlayışına sahip olan esnaf teşkilatının Osmanlı döneminde en üst katmanından en alt katmanına doğru sırasıyla esnaf şeyhi, esnaf kethüdası, yiğitbaşı, usta, kalfa ve çırak şeklinde örgütlendiği görülmektedir. Genel kanunnameler ve İhtisap kanunnamelerine göre, Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından itibaren gerek ekonomik yaşamın organizasyonunda gerekse üretim ve fiyat politikalarındaki hedeflerin hayata geçirilmesinde merkezi bir siyaset anlayışıyla hareket ettiği görülmektedir. Böylece, Osmanlı Devleti'nin esnafın, esnaf birlikleri halinde teşkilatlanması konusunda daima destekleyici ve düzenleyici olduğu görülmektedir. Esnaf üzerindeki devlet denetimine bir diğer örnek de 16. yüzyılın sonlarına doğru esnafa tanınan tekellere dayalı ruhsat ve kefalet sisteminin oluşturulması, esnaf tekellerine dayalı hakların genişleyip sistematik hale gelmesi ve esnaf birliklerine tanınan gedik usulünün doğmuş olmasıdır.

18. ve 19. yüzyıldaki tarihsel süreçlerde gelişen iktisadi, toplumsal ve siyasi gelişmeler neticesinde, ahilik teşkilatının, 18 yüzyıldan itibaren din ve mezhep ayrımı gözetmeksizin gayrimüslim tüccarı da ihtiva eden lonca teşkilatına dönüştüğü görülmektedir. Lonca teşkilatının başında ise kethüdalar ve yiğitbaşılar bulunmaktadır. Loncalarda esnafın üzerindeki ahilik kurallarının etkisi azalmış olsa da lonca teşkilatında ahiliğin işlevsel yapısının devamlılık arz ettiği ve hem Avrupa'da hem de Osmanlı'da loncaların erkek egemen bir örgütlenme yapısının olduğu görülmektedir. 1838 yılında İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Baltalimanı Ticaret Antlaşması sonucunda Osmanlı ekonomisi dünya kapitalizmi ile bütünleşmiş, ticaret serbestleşmiş ve lonca ve gedik gibi geleneksel örgütlü yapılar da çözülmeye başlamış ve bu süreç Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar sürmüştür. Bu aynı zamanda Osmanlı'da geçmişten beri var olan korporatif dikey esnaf örgütü ile sendikal esnaf örgüt yapısının bir süreliğine iç içe varlık göstermesine neden olmuştur. Bu dönemde gelişen ve dönüşen teknoloji İstanbul'da küçük meta üretimiyle pazara açılan yeni zanaatların doğmasını da sağlamıştır. Örneğin, vapur kahveci esnafı ve tramvay arabacısı ile seyisi ve kılavuzu esnafı da geleneksel mesleklere eklenmiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ise bazı yeni düzenlemeler ile esnafın yeniden teşkilatlanmasını sağlamak amacıyla 1880 yılında İstanbul Ticaret Odası açılmıştır. Nitekim III Selim döneminde başlayan ve Tanzimat döneminde toplumsal, kültürel, siyasal ve iktisadi sahalarda ciddi bir biçimde hissedilen Avrupalılaştırma (Batılılaşma) esnaf örgütünün çökmesine neden olmuştur. İstanbul esnafının kendi dernek, cemiyet ya da odalarını kurması da yaşanan bu siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel bir dönüşümün sonucu olarak II. Meşrutiyet (1908) sonrası döneme rastlamaktadır. Öncelikle, 1909'da Dahiliye Vekâletine bağlı olarak birçok işçi örgütü kurulmuştur. II Meşrutiyet

dönemine dek esnaf işleri İstanbul'da önce kadılıklar daha sonraları ise ihtisap ağalıkları, kahyalıklar ve kethüdalar tarafından yönetilmiştir. Ancak, 25 Şubat 1910 tarihinde Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi ile esnaf cemiyetlerini denetleyen esnaf kethüdalıkları kaldırılmış ve esnaf cemiyetlerinin denetimi konusunda Şehremaneti yetkilendirilmiştir. Selanik'in 1912 yılında, Birinci Balkan Harbi'nde kaybedilmesi sonucu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin genel merkezini İstanbul'a taşınması İstanbul Esnaf Cemiyetlerinin gelişimi noktasında önemli bir dönüm noktasıdır. İttihatçılar, yerli ve milli bir burjuva sınıfı inşa etme bağlamında geliştirdikleri milli iktisat siyaseti ile İstanbul'un gıda ve iaşe ihtiyacını karşılamak amacıyla İstanbul'daki Müslüman Türk esnafı desteklemiştir. Bir diğer ifade ile İttihat ve Terakki Cemiyeti esnaf cemiyetlerini uluslaşma süreci içinde geliştirme gayretinde olmuştur. Ahilik ve lonca kültüründen gelen toplumsal dayanışma ve belediyelerin fiyat mekanizması üzerindeki kontrolü bu dönemde de bir ölçüde devam etmiştir. 1915 yılındaki mevzuat değişikliği ile Şehremaneti her cemiyete kâtib-i mes'ul atamış olsa da bu görevlendirmeye 16 Ekim 1919 tarihinde son verilmiştir. 3 Mayıs 1921 tarihinde de esnaf cemiyetlerinin idaresini düzenleyen ilkeler bütününe verilen talimatname ismi, nizamname olarak değiştirilmiştir. 1910 -1915 arası dönemde İstanbul İlinde Turşucu Esnafı Cemiyeti, Hamamcı Esnafı Cemiyeti ve Terzi Esnafı Cemiyeti başta olmak üzere toplam 53 esnaf cemiyeti kurulmuştur. Cihan Harbi sonrasında ise İstanbul'da 43 esnaf cemiyetinin bulunduğu görülmektedir.

Türkiye iktisat tarihinde Cumhuriyet dönemi iktisat politikaları II. Meşrutiyet döneminin bir devamlılığı niteliğindedir. Hatta Kurtuluş Savaşı, ulusal sermaye oluşumunu ve 1838'deki Baltalimanı Ticaret Antlaşması'ndan beri dünya piyasalarına entegre olan gayrimüslim ticaret burjuvazisinin yerine Müslüman Türk burjuvazisini yaratmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir dönemde 17 Şubat -4 Mart 1923 tarihleri arasında düzenlenen İzmir İktisat Kongresi Türkiye ekonomi politikasında kapitalist üretim tarzını kendi iç dinamiklerine göre geliştirerek ulusal bir iktisat politikasını hedeflemiştir. Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'ndaki silah arkadaşlarından Kazım Karabekir'in başkanlık ettiği İzmir İktisat Kongresi'nde esnaf ile ilgili olarak da sanayi ve çırak mekteplerinin açılması, usta kurslarının açılması ve esnaf dernekleri ile loncaların tesisi gündeme getirilmiştir. İzmir İktisat Kongresi'nden yaklaşık iki hafta sonra Atatürk'ün 16 Mart 1923 tarihinde gerçekleştirdiği Adana ziyaretinde Adana Türk Ocağı'nda yaptığı bir konuşmasında sanatı bir milleti yaşatmada temel unsur olarak addedip "*Sanatsız kalan bir milletin hayat damarlarından biri kopmuş demektir*" diyerek Atatürk, sanata ve sanatkara verdiği değeri kanıtlayan o meşhur sözü dile getirmiştir. Atatürk, bunun üzerine sözlerine devam ederek, tek başına sanatkâr yetiştirmenin de yeterli olmayacağını, sanat dallarında güvenle ilerlemek için aynı meslek ve sanatta bulunan esnafın bir araya gelerek dayanışma içerisinde bulunmaları gerektiğini de sözlerine eklemiştir. Bu yüzden, 1920-1939 yılları arası, aynı zamanda Türk esnaf ve sanatkarının milliyetçi bir nitelikte örgütlendikleri bir döneme de işaret etmektedir.

Atatürk'ün esnaf hakkında ileri sürdüğü düşüncelere yönelik ilk siyasi girişim 1925 yılında çıkartılan 655 Sayılı Ticaret ve Sanayi Odası Kanunu ile Esnaf Odalarının kurulmasıdır. Böylece, esnafın cemaat şeklinde örgütlenmek yerine cemiyet şeklinde örgütlenmesi ön görülmektedir. Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu'nda, esnaf ve sanatkâr ile küçük tacirin Ticaret ve Sanayi Odalarına olan ticaret sicili kaydının ayrı ayrı yapılması zorunlu tutulmuştur. Örneğin, bu yıllarda İstanbul'da 30.000 esnafın ve 57 esnaf cemiyetinin kaydı yapılmıştır. Ayrıca, 12 Ağustos 1924 tarihinde işçiler sınıfı temelli bir örgütlenmeye giderek Amele Teavün Cemiyeti, Cibali Tütün Fabrikası Amele İttihatı Cemiyeti ve İstanbul Tramvay Amelesi Cemiyeti gibi bazı mesleki örgütlenmeler de kurmuşlardır. İkinci bir girişim olarak, 28 Mayıs 1927 tarihinde çıkartılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ise doğrudan esnaf ve sanatkardan bahsetmese de tezgâh veya el ile her türlü dokumacılık ve halıcılık işleriyle uğraşanlara yönelik düzenlemeler getirdiği için esnafı da ilgilendirebilecek hükümleri içerdiği görülmektedir. Aynı yıl düzenlenen CHP kongresinde de esnafın kredi ihtiyacı gündeme gelmiştir.

1927 yılındaki Sanayi Sayımına göre ise Türkiye genelinde bulunan 65.245 adet sanayi kuruluşunun varlığından bahsedilmiş ve 10 kişiden daha az işçi istihdam eden küçük sanayi kuruluşlarının sayısının 63.164 olduğu bunun da toplam sayıya oranının %96,8 olduğu belirtilmektedir.

1929 Dünya İktisadi Buhranından sonra ise devletçiliğin ve korumacılığın hâkim olduğu bir ekonomi politikası görülmektedir. Bu bir anlamda sağlam para, denk bütçe ve sıkı bir mali disiplinin de uygulandığı bir ekonomi politikasıdır. Ayrıca, 1930'ların devletçilik anlayışı İttihat ve Terakki'nin milli iktisat siyasetinin de bir devamıdır. Nitekim, bu yıllarda, Ziya Gökalp'in toplumsal iş birliğini ve iş bölümünü vurgulayan toplumu canlı bir organizma gibi tahayyül eden organizmacı toplum modeli ve tesianütçülük fikrini ön planda tutan Durkheimci felsefesinin benimsendiği görülmektedir. Bu anlayışa göre toplumsal çıkar çatışmaları ya da toplumsal sınıflar yerine milli birlik ve beraberlik ülküsünde toplumsal uyum, toplumsal dayanışma ve meslek anlayışı ön plana çıkartılmıştır. Ticaret ve Sanayi Odaları ve Esnaf Odaları Kanunu'na göre esnaf odalarının kuruluşundan itibaren 1930'lu ve 1940'lı yıllarda İstanbul, en fazla esnaf nüfusuna sahip ildir. O yıllarda, İstanbul ilinde yaşayan 1.000.000 nüfusun yaklaşık 100.000'ni esnafıktan geçimini sağlamaktadır. Buna göre İstanbul'da 400 esnaf zümresi vardır ve 1934 yılında İstanbul genelinde toplam atölye ve fabrika sayısı 563'tür. Hatta 1940'lı yıllarda Türkiye genelindeki 210 esnaf cemiyetinin 34'ü de İstanbul'dadır.

1930'lu ve 1940'lı yıllarda İstanbul'da kurulan esnaf cemiyetlerinden bazılarının isimleri şöyledir: İstanbul Madeni Sanatlar Cemiyeti, İstanbul ve Mülhakatı Umum Lokantacılar Cemiyeti, İstanbul Muskirat Amilleri Cemiyeti, İstanbul Bakkallar ve Müstahdemini Cemiyeti, İstanbul Deniz Küçük Nakliye Esnafı Cemiyeti, İstanbul Kayıkçı Mavnacılar Cemiyeti, İstanbul ve Mülhakatı Umum Balıkçılar Esnafı Cemiyeti, İstanbul Umum Kasap Esnafı Cemiyeti, İstanbul ve Mülhakatı Motorlu Kara Nakil Vasıtaları Cemiyeti, İstanbul Kahveci Kırathaneci Muskiret Setniyen Gazinocular Esnafı Cemiyeti, İstanbul Sucular ve Küülsüz Meşrubatçılar Cemiyeti ve İstanbul Umum Süt Müstahsilleri ve Sütçü Esnafı Cemiyeti. 1943 yılında her meslek için ayrı ayrı cemiyet kurmak yerine onları bir araya getiren esnaf odaları kurulmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasında İkinci Dünya Savaşı döneminde ülkenin ekonomik durumu ve cemiyetlerin artan giderleri etkili olmuştur. Bu yüzden de 1946 yılına gelindiğinde İstanbul'da 33 tane esnaf cemiyetinin ve 50.000 üyesinin olduğu tespit edilmiştir.

İstanbul Esnaf Cemiyetleri Nizamnamesi genellikle dağınık ve birbirleriyle çelişkili hükümler içermesinin yanı sıra çağın ihtiyaçlarına da yeterince cevap veremediğinden 1931 yılında cemiyetlerin yetkililerinin görev tespitleri, bütçelerinin bir hesap altında düzenlenmesi ve hesap ve tahsilat defterlerinin bir düzenlemeye tabi tutulması hakkında İstanbul Ticaret Müdürlüğü İktisat Vekâletine bir rapor göndermiştir. İstanbul Esnaf Cemiyetlerinin Nizamnamelerinde, esnaf dayanışmasını ve yardımlaşmasını sağlama amacı, hangi meslek dallarının ilgili esnaf cemiyetine üye olabileceği ve idare heyeti seçimlerinden genel kurulun nasıl oluşturulduğu, kararların oy çoğunluğu ile nasıl alındığı, reis, kâtip ve veznedar gibi idari görev dağılımları ve yönetim kurulu heyetinin üyelerine ve cemiyete karşı görev ve sorumlulukları anlatılmaktadır. Bu noktada cemiyetlerin işleyişlerinin benzer olduğu ve cemiyetler üzerinde Ticaret ve Sanayi Odalarının yetkileri belirtilmektedir. Bu maddelerin toplam sayısının da nizamnamelerin sonunda belirtilmesi ile cemiyetlerin kanun çerçevesinde oluşturdukları ilkeler bütünü ve vizyonlarını göstermesi açısından önemlidir. Cemiyetlerin maddeleri arasında siyaset dışında yer aldıkları ve Atatürk'ün aziz hatırasına sahip çıktıkları konusunda bir vurgunun olduğu da görülmektedir.

İstanbul Esnaf Cemiyetlerinin yönetimi de Ticaret Bakanlığına bağlı İstanbul Ticaret Müdürlüğüne devredilmiştir. Diğer

yandan ise 1909 yılında yürürlüğe giren Cemiyetler Kanunu 1938 yılına kadar geçerli olmuştur. 1938'deki Cemiyetler Kanunu ile korporatist bir anlayış benimsenmiş ve esnaf cemiyetleri, Cumhuriyet Halk Partisi'nin çatısı altına girmişlerdir. Böylece CHP, esnafı tek elden yönetmeye çalışmış ve cemiyetlerin de esnafa yol göstermeleri hedeflenmiştir. Bu durum 1946 yılına kadar devam etmiştir. Esnaf Cemiyetleri birer iktisadi girişim olarak değerlendirilip esnafın refahının artırılması amaçlanmıştır. Buna karşın, her esnafın ilgili meslek dalına göre esnaf cemiyetine üye olmadığı da görülmüştür. Ayrıca, esnaf cemiyetlerinin tek başlarına iş ve sanat hayatının gelişimi hususunda üye esnafa yeterli fayda temin edemediği ve bu konuda Ticaret Odalarına bağlı kaldıkları görülmektedir.

İstanbul Esnaf Cemiyetlerinin ekonomik sorunları bağlamında 1932 yılında Lokantacılar Cemiyeti'nde yapılan bir toplantıda kira bedellerinin esnaf için yüksek olduğu konusunda şikâyetler olmuştur. 1933 yılında ise cemiyetlerin artan yakıt, kira, aydınlatma masrafları ile istihdam ettikleri kâtip, hizmetli ve diğer çalışan ücretleri artınca Dördüncü Vakıf Han'ın ikinci katında tutulan özel bir daire ortak bir büroya dönüştürülmüş ve 15 esnaf cemiyeti tarafından dört ayrı masa oluşturulmuştur. Örneğin Lokantacılar, Garsonlar, Sütçüler ve Müskirat Amilleri cemiyetleri birinci masada, Dokuma, Terziler, Manifaturacılar ve Yorgancılar ise ikinci masada bulunmaktaydı. Üçüncü masa ise Kahveciler, Sütçüler, Bakkallar ve Şekerciler cemiyetlerinden oluşurken son olarak dördüncü masa ise Kapıcılar, Otelciler ve Berberlerden oluşmuştur. Ancak bunların dışında kalan müşterek baroya dahil olmayan Arabacılar, Ayakkabıcılar ve Bahçıvanlar başta olmak üzere yaklaşık yirmi dört cemiyet daha bulunmaktadır. Benzer bir müşterek baro kurma ve Esnaf Cemiyetleri Federasyonu oluşturmak için ilk adım 8 Mayıs 1935 tarihinde Sirkeci'de bulunan Hamal Esnafı Cemiyeti'nde Ticaret Odası Esnaf Cemiyeti Müdürü'nün girişimiyle yapılmıştır. Müşterek baro ile bir yandan harcama kalemlerinin azaltılması diğer yandan da tüm üye cemiyetler adına İstanbul Ticaret Odası ile daha hızlı ve etkin bir iletişim halinde olmaları düşünülmüştür.

İstanbul Esnaf Cemiyetlerinde hasta veya muhtaç durumda olanlar için yardım sandıklarının kurulması gerektiği hakkında İstanbul Ticaret Müdürlüğü tarafından bir nizamname açıklandığında ilk destek Balıkçılar Cemiyeti ve Şoförler Cemiyeti'nden gelmiştir. Esnaf Yardım Sandığı sigorta mahiyetinde bir birikim olarak, esnafa ileri yaşlarda ve çalışamaz hale geldiğinde maaş bağlamayı da planlamıştır. Ancak, 1930 yılında Atatürk ve İnönü, Atatürk'ün ekonomi danışmanı Ahmet Hamdi Başar'a esnafın yardımlar konusundaki memnuniyetsizlik nedenini sorduklarında Başar, yapılan araştırmalar neticesinde hükümet tarafından esnaf cemiyetlerine atanan başkan, üye ve katiplerin yüksek maaş almaları nedeniyle cemiyetlerin yeterli birikim yapamadıkları ve üye esnaflarına da yeterli desteği sağlayamadıkları sonucuna varıldığını belirtmiştir. Benzer bir uygulamanın 18. yüzyılda lonca teşkilatında da kazaya uğrayan fakir esnafın ihtiyaçlarını karşılamak üzere orta sandıklarında da bulunduğu bilinmektedir. Ancak orta sandıkları 1900- 1910 arası dönemde kaldırılmıştır.

Atatürk'ün küçük sanatkarın durumu hakkındaki ilk tespitleri 1930 yılı sonlarında Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyiminden sonra çıktığı yurt gezilerinde edindiği notlardır. 29 Ekim-15 Kasım 1936 arası dönemde Ankara'da düzenlenen Birinci El ve Ev İşleri Sergisi'nin yapılaş amacı da esnafın iktisadi durumunu tespit etmeyi ve bunlara çözüm bulmayı hedeflemiştir. Serginin açılışından bir gün sonra Atatürk sergiyi gezerek Ekonomi Bakanı Celal Bayar'a tebriklerini iletmiştir. Bu arada hem 1 Kasım 1936'da TBMM'nin açılışında hem de 12 Kasım 1936 tarihinde düzenlenen Küçük Sanatlar Kongresi'nde de başta Atatürk olmak üzere hükümet yetkilileri esnafın sermaye ve kredi sıkıntısı olduğunu ve gerekli kredinin sağlanabileceğini belirtmişlerdir.

1953 yılında Ankara'da kurulan ve 1964 yılında 507 Sayılı Kanun ile kuruluşu kabul edilen Türkiye Esnaf ve Küçük

Sanatkârlar Konfederasyonu bütün esnaf derneklerini bünyesinde toplamıştır. Esnaf örgütlenmeleri ise T.C Sanayi ve Ticaret Bakanlığının denetimine tabi kılınmıştır. 1960'lardaki planlı ekonomi dönemi sonrası esnaf ve sanatkârların bazılarının işyerlerinin ölçüğü büyüyerek orta büyüklükte "Kobi" adı verilen işletmelere geçilmiştir.

Okan CEYLAN

KAYNAKÇA

CEMİL, Alaeddin, "Esnaf Cemiyetleri", **Cumhuriyet**, 7 Şubat 1929.

ERDOĞRU, Mehmet Akif, "18. Yüzyılın İlk Yarısında İstanbul Esnaf Loncaları ve Sorunları (1726-1738)", **III. İktisat Tarihi Kongresi Bildiriler -I, 25-27 Nisan 2019 İzmir**, s.263-276.

ERGİN, Osman Nuri, "Türkiye'de Ticaret ve Sanat Hareketleri", **Esnaf Meslek Mecmuası**, 1 Şubat 1934, s.6-7.

ERTUNA, Özcan, "Planlı Dönemde Esnaf ve Sanatkârlar için Öngörülen Politikalar", **Türk Ekonomisinde Esnaf ve Sanatkâr Semineri**, İzmir Esnaf ve Sanatkârlar Odası, İzmir 1978.

"Esnaf Cemiyetleri Birliği", **Milliyet**, 9 Nisan 1935.

"Esnaf Cemiyetleri Kirada Müştehi", **Cumhuriyet**, 26 Şubat 1932.

"Esnaf Cemiyetleri Lüzumsuz mudur?", **Esnaf Meslek Mecmuası**, S 1, 1933, s.6-7.

"Esnaf Cemiyetleri: Ticaret Müdüriyetinin Vekaletine Verdiği Rapor", **Milliyet**, 13 Şubat 1931.

"Esnaf Cemiyetleri", **Akşam**, 10 Kasım 1931.

"Esnaf Cemiyetleri", **Milliyet**, 1 Nisan 1933.

"Esnaf Cemiyetleri", **Milliyet**, 19 Ağustos 1930.

"Esnaf Cemiyetlerinde Umumi Katipliklerin Kaldırılması İsteniyor", **Son Posta**, 14 Şubat 1931.

"İçtimai Sigorta Gibi", **Akşam**, 25 Aralık 1931.

"İstanbul Bakkallar ve Müstahdemini Cemiyeti", **Asri Basımevi**, İstanbul 1939.

"İstanbul Esnaf Odaları Birliği", **İktisadi Yürüyüş**, S 81-85, 1 Mart 1943, s.23-24.

"İstanbul Madeni Sanatlar Cemiyeti", **Yeni Yıl Matbaası**, İstanbul 1938.

"İstanbul Muskirat Amilleri Cemiyeti", **Keteon Basımevi**, İstanbul 1939.

"İstanbul Umum Kasap Esnafı Cemiyeti", **Asri Basımevi**, İstanbul 1938.

"İstanbul Umum Süt Müstahsilleri ve Sütçü Esnafı Cemiyeti", **Asri Basımevi**, İstanbul 1939.

"İstanbul ve Mülhakatı Motorlu Kara Nakil Vasıtaları Cemiyeti", **Teshilat Basımevi**, İstanbul 1938.

"İstanbul ve Mülhakatı Umum Lokantacılar Cemiyeti, İstanbul Muskirat Amilleri Cemiyeti", **Keteon Basımevi**, İstanbul 1939.

KADRİ, "Esnaf Kime Denir?", **Esnaf Meslek Mecmuası**, 1 Şubat 1934, s.1-2.

- KAL'A, Ahmet, "Esnaf", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 11. Cilt, 1995, s.423-430.
- KAL'A, Ahmet, "Lonca", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 27. Cilt, 2003, s.211-212.
- KAL'A, Ahmet, "Osmanlı Esnafı ve Sanayisi Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Genel Bir Değerlendirme", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C 1, S 1, 2003, s.245-266.
- "Kobi Nedir? Ne Demektir", **HaberOrtak**, 21 Mart 2019.
- KOÇU, Reşad Ekrem, **Tarihte İstanbul Esnafı**, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2003.
- KOLAY, İzzet, "Esnaf Odaları", **İktisadi Yürüyüş**, S 77, 1 Mart 1943, s.21.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "Hayriye Tüccarı", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 17. Cilt, 1998, s.64-65.
- "Müşterek Baro Niçin Teşekkül Etti?", **Esnaf Meslek Mecmuası**, S 1, 1933, s.3-4.
- NAZIR, Bayram, **İstanbul Esnafı: Tarih, Edebiyat ve Folklor**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., İstanbul 2019.
- PAMUK, Şevket, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- SARÇ, Ömer Celal, **Ziraat ve Sanayi Siyaseti**, Arkadaş Matbaası, İstanbul 1934.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 490 1-0-0 600 77 5.
- "Ticaret ve Sanayi Odası Kanunu, Ticaret ve Sanayi Odası Nizamnamesi Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi", **Osmanbey Matbaası**, İstanbul 1929, s.72-77.
- TOPRAK, İzzet, AKİF, Mehmet, SEVİM, Ali, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.
- TOPRAK, Zafer, "1909Cemiyetler Kanunu", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, 1. Cilt, 1985, s.205-208.
- TOPRAK, Zafer, "Zanaattan Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelere, Loncadan Kobiye- Esnaf ve Sanatkarın Dünü", **İstanbul Osmanlı Bankası Müzesi**, 2004, s.1-20.
- TOPRAK, Zafer, **Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.
- TOPRAK, Zafer, **Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.
- TOPRAK, Zafer, **Türkiye'de İşçi Sınıfı 1908-1946**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016.
- TUNA, Serkan, "Birinci El İşleri Sergisi ve Küçük Sanatlar Kongresi", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S 5, 2004, s.177-227.
- "Türk Ticaret Kanunu", **Resmî Gazete**, 9 Temmuz 1956.
- YILMAZ, Alper, "1930'lu Yıllarda Cumhuriyet Halk Fırkası (Partisi), İktisadi Kriz ve Küçük Esnaf", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, C 11, S 21, 2012, s.59-90.
- YURDABAK, Hüseyin, "Atatürk'ün Küçük Esnaf ve Sanatkârlar Hakkında Düşünce ve Görüşleri", **Karınca**, S 790, 2002, s.20-21.

28/11/2023 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/istanbul-esnaf-cemiyeti/?pdf=3572> adresinden eriřilmiřtir